

Commentarenreeks op het Oude Testament ■ De Brug XIV

Spreuken

DE BRUG

- I Genesis
- II Exodus – Leviticus – Numeri
- III Deuteronomium *Verbruggen* 2008
- IV Jozua – Richteren – Ruth
- V I Samuël – II Samuël / I Kronieken
- VI I Koningen – II Kon. 1-13 / II Kron. 1-24
- VII Koningen en Profeten
- VIII Jesaja *Buitink-Heijblom* 2012
- IX Jeremia *Lalleman-de Winkel* 2004
- X Ezechiël
- XI Geschriften over de Perzische tijd *Lorein – Rose* 2010
- XII Job – Klaagliederen
- XIII Psalmen
- XIV Spreuken *VanderEnde* 2018
- XV Prediker – Hooglied

prof. dr. T. VanderEnde

Commentarenreeks op het Oude Testament XIV **De Brug**

Spreuken

CIP-GEGEVENS

ISBN 9789463670722

NUR 703

Trefw.: Bijbelcommentaar; Oude Testament; Spreuken; wijsheid

© T. VanderEnde

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
Afkortingen en symbolen	8
Algemene inleiding	9
📖 Hebreeuwse en Griekse tekst	11
🌳 Historische achtergrond en ontstaan	12
📖 Het genre van het boek Spreuken	14
Indeling	17
📖 Boodschap en theologie	18
De plaats van de HEER in Spreuken	19
De mens; hart, ziel en geest	20
Spreuken als leerboek in theodicee	22
Het belang van woorden en karakter	23
Wijsheid en gerechtigheid	25
Dwaasheid en goddeloosheid	26
Leven, dood en vergelding	28
Schepping	29
Het belang van leiderschap	30
Spreuken en het Nieuwe Testament	31
👁 Bibliografie	33
Commentaar	35
Proloog en aanmoedigingen (Spr. 1-9)	35
De spreuken van Salomo (10:1-22:16)	107
Dertig gezegden van de wijzen (22:17-24:22)	233
Meer gezegden van de wijzen (24:23-34)	249
Meer spreuken van Salomo (Spr. 25-29)	252
De woorden van Agur (Spr. 30)	287
De woorden van Lemuël en epiloog (Spr. 31)	297

Voorwoord

Bij dezen heeft u van de reeks verklaringen van het Oude Testament *De Brug* het deel over Spreuken in handen. In deze reeks willen we een brug bouwen tussen de oorspronkelijke betekenis van de tekst en onze huidige situatie. Als er zich daarbij een bruggenhoofd bevindt in het Nieuwe Testament, dan wordt dat zeker vermeld. Wij hopen dat u in deze reeks zult merken dat we ons werk gedaan hebben in eerbied en liefde voor de Here God en zijn Woord, in respect voor allen die Hem willen dienen, in het bijzonder gericht op diegenen die de Bijbel als door God geopenbaard en daarom betrouwbaar en gezaghebbend willen beschouwen. Dit houdt niet in dat alle auteurs het altijd met elkaar eens zijn, maar wel dat er is afgestemd op een gemeenschappelijk doel. We vertrouwen dat deze reeks verklaringen u van nut mag zijn, als u een Bijbelstudie, een les of een preek voorbereidt. Daarnaast is de reeks bedoeld als naslagwerk voor persoonlijk Bijbelonderzoek of meditatie.

Zoals dit voorwoord doet vermoeden, schrijven we voor mensen die Nederlands lezen, en we doen ons werk dan ook in dialoog met de belangrijkste vertalingen van ons taalgebied. Hebreeuws of Aramees zult u hier nauwelijks vinden (hooguit een transcriptie van een naam tussen haakjes), maar bij onze eigen studie heeft de grondtekst steeds binnen handbereik gelegen. Discussie met vakgenoten of nieuwigheden moet u hier niet verwachten. We beperken ons tot een korte weergave van wat naar onze mening de betekenis van de tekst is. Dat is de enige manier om op een hanteerbaar aantal bladzijden zoveel mogelijk informatie door te geven. Om dezelfde reden gebruiken we een aantal symbolen en houden we bij alle Bijbelboeken eenzelfde indeling aan. We gaan ervan uit dat dit uiteindelijk de overzichtelijkheid en de bruikbaarheid bevordert. Elk Bijbelboek wordt dus behandeld op het niveau van het boek als geheel, het niveau van perikopen, en op het niveau van de verzen, en dit telkens voor wat betreft de vertalingen (📖), de historische achtergrond (🏰), de literaire opbouw (🏠) en het theologisch belang (📖). Daarbij verwijzen we naar literatuur die de lezer verder kan helpen (👁️).

de redactieraad:

dr. W. Gugler

dr. H. Lalleman-de Winkel

prof. drs. J.P. Lettinga

prof. dr. G.W. Lorein

prof. dr. E. van Staalduine-Sulman

Op deze plaats wil ik graag mijn bijzondere dank uitspreken ten opzichte van de externe meelezer, dr. E. Brink, en de redactie van de serie, met name prof. dr. G.W. Lorein. Bovenal wil ik de HEER danken dat Hij het mogelijk gemaakt heeft dit deel te schrijven. Soli Deo Gloria!

Ik draag het boek op aan Dorothy, de gift van God, en de kinderen en kleinkinderen die ons werden gegeven.

de auteur:

prof. dr. T. VanderEnde

Afkortingen en symbolen

alg. inl.	algemene inleiding van het volume		
cf.	zie ook		
Hebr.	Hebreeuws		
lett.	letterlijk		
vgl.	vergelijk		
vs.	vers		

Gen.	Job	Hab.	Fil.
Ex.	Ps.	Sef.	Col.
Lev.	Spr.	Hag.	I Thess.
Num.	Pred.	Zach.	II Thess.
Deut.	Hoogl.	Mal.	I Tim.
Joz.	Jes.		II Tim.
Richt.	Jer.		Titus
Ruth	Klaagl.	Matt.	Film.
I Sam.	Ez.	Marc.	Heb.
II Sam.	Dan.	Luc.	Jac.
I Kon.	Hos.	Joh.	I Petr.
II Kon.	Joël	Hand.	II Petr.
I Kron.	Amos	Rom.	I Joh.
II Kron.	Ob.	I Cor.	II Joh.
Ezra	Jona	II Cor.	III Joh.
Neh.	Micha	Gal.	Judas
Esth.	Nah.	Ef.	Openb.

MT	Masoretische tekst (oorspronkelijke Hebreeuwse tekst)
LXX	Septuagint (oudste Griekse vertaling van het Oude Testament)
Tg	Targoem (Aramese vertaling)

NBG	vertaling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, 1951
SV	Statenvertaling, 1977
WV	Willibrordvertaling, 1995
GNB	Groot Nieuws Bijbel, 1996
NB	Naardense Bijbel, 2004
NBV	Nieuwe Bijbelvertaling, 2004
HSV	Herziene Statenvertaling, 2010

§	vertaalkundig
🌳	historisch
📖	literair
📖	theologisch
👁	zie ook ...

Algemene inleiding

Het doel van deze commentaar is het boek Spreuken voor zichzelf te laten spreken als Oudtestamentische praktische theologie die een brug slaat naar de wijsheid van het Nieuwe Testament wat betreft de wandel van de gelovige in zijn of haar hedendaagse wereld. Het concept van de Bijbelse spreuk moet niet worden gezien als een passend en vriendelijk of kernachtig spreekwoord dat een algemeen advies of inzicht doorgeeft, een verkorte fabel. Deze spreuken gaan over leven en dood, zegen en vloek, rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid, gebruik en misbruik van de schepping, en spreken vrijmoedig over God, die verwacht dat deze spreuken worden geleerd en toegepast. De spreuken stellen dat de gevolgen van een wijze of dwaze levenswandel de mens, het gezin en de maatschappij positief opbouwen of negatief afbreken, met aardse en eeuwige consequenties. Het is een boek met een ethische wereldbeschouwing waarin elk mens betrokken is in een kosmisch conflict tussen goed en kwaad dat de relatie met God, zichzelf en de medemens en de hele schepping bepaalt. Het is een Bijbelse ethiek die argumenteert om wijsheid en haar veeleisende discipline te kiezen, om het kwade te ontmaskeren en te vermijden, alhoewel deze discipline in het begin wordt ervaren als een last die niet vanzelfsprekend gekozen wordt. Maar als die taak wordt aanvaard, loopt de discipline van wijsheid uit op vrede, *shalom*, een diepe innerlijke voldoening, het keurmerk en verlangen van wijsheid (3:2, 17; Joh. 14:27; Heb. 12:1-11; Jac. 3:17-18). In die zin is Spreuken doelgericht (*teleologisch*) om het hoogste goed te ontdekken, te bewaren en uit te voeren. Dat hoogste goed (*summum bonum*) is een leven in de vrees voor de Heer, dat uiteindelijk het menselijke bestaan zin geeft, de betekenis van gelukkig zijn. Spreuken is een boek dat als een zaligspreking kan worden omschreven (3:13-18; 8:32, 34; 14:21; 16:20; 28:14; 29:18), dat het doel heeft een mens vanaf zijn jeugd innerlijke voldoening te geven, 'gelukkig' zoals Christus het bedoelde in Zijn zaligsprekingen (Matt. 5:3-11). Wilken legt het als volgt uit: 'De kerkvaders merkten op dat de zaligsprekingen met het woord "gelukkig" begonnen, een centrale term in de filosofie van de oudheid. Moderne vertalingen spreken bijna uitsluitend over "zalig" als in "zalig zijn wie een zuiver hart hebben". Maar de zaligspreking kan beter vertaald worden met "gelukkig wie zuiver van hart zijn, want zij zullen God zien". Voor de vaders geschoold in de moraalfilosofie van hun eigen tijd was het duidelijk dat, volgens Jezus, geluk het doel (*telos*) van de mens is.' (👁 Wilken, *Spirit*, p. 272). De bedoeling van deze commentaar is dat de lezer het verhaal van het boek en elke individuele spreuk daarom aanhoort en die innerlijke en blijvende vrede en voldoening die gelukkig maakt ook ervaren zal.

Het is geen technische commentaar (zie daarvoor de bibliografie), alhoewel belangrijke hedendaagse commentaren en studies zijn geraadpleegd. Zeker

niet alles wat met Spreuken te maken heeft, is in deze commentaar verwerkt. Dat geldt voor de onderwerpen in de algemene inleiding en voor de individuele spreuken. In die zin is het beknopt en een stimulans om wijsheid verder te verkennen.

De commentaar haalt profijt uit een hernieuwing in het onderzoek van dit interessante Bijbelboek. Wijsheid was van het grootste belang in Israël onder Salomo en in Egypte, Mesopotamië en andere streken gedurende duizenden jaren vóór en na Salomo. Die liefde voor wijsheid is duidelijk in het omvangrijke wijsheidsmateriaal van het Oude Testament (Job, Prediker en Hooglied), in de wijsheidsmotieven van de Psalmen, in de figuren als Jozef en Daniël in het historisch materiaal en in de wijze inzichten van de profeten als in Amos 3:3-8. Wijsheid bleef voornamelijk in de intertestamentaire periode met wijsheidsliteratuur van Sirach, Baruch en de Wijsheid van Salomo, opgenomen in de Rooms-katholieke canon. In het Jodendom bleef en blijft wijsheid een voornamelijk onderdeel van geestelijk onderwijs (👁 Fox, *Proverbs 1-9*, p. 12). Ook in de vroege kerk waren de wijsheidsboeken geliefd en voortdurend geciteerd. Zo schreef Gregorius de Grote (540-604) zijn *Regula Pastoralis*, een handboek voor de kerkleider, met een stijl en inhoud die aan Spreuken doet denken. Ook in de tijd van de Reformatie (Melanchton, 1497-1560) en latere evangelische stromingen in de zeventiende en achttiende eeuw (Joseph Hall, Charles Bridges) blijft het boek voor velen dierbaar. Interesse in Spreuken verminderde in de periode van de Verlichting, vooral door het historisch-kritisch lezen van de tekst, het verwerpen van de eenheid van het boek, het betwijfelen van Salomo's auteurschap en de vermeende afhankelijkheid van niet-Israëlitische wijsheid. Wijsheid als een praktische theologie voor het dagelijks leven werd geleidelijk verdrongen door een academisch onderzoek met weinig of geen invloed op het breder publiek (👁 Farley, *Practicing*, pp. 3-5). Door de publicatie van Von Rads studie (*Wisdom in Israel*, 1972) is er echter een keerpunt gekomen, met een vloed van commentaren, monografieën en artikelen in het laatste kwart van de twintigste eeuw tot nu, waarin het belang van wijsheid en de 'ouderwetse deugden' weer erkend wordt. Deze bronnen vinden hun neerslag in de commentaar en worden in de bibliografieën genoemd.

D.K. Berry, *An Introduction to Wisdom and Poetry of the Old Testament*, Nashville 1995, pp. 29-96

C. Bridges, *Proverbs* (The Crossway Classic Commentaries), Nottingham 2001 (oorspr. New York 1847)

E. Farley, *Practicing the Gospel*, Louisville 2003

St Gregory the Great (Gregorius de Grote), *Pastoral Care* (Ancient Christian Writers 11), New Jersey 1950 (oorspr. 590)

- J. Hall, *Solomon's Divine Arts. Representation of Proverbs, Ecclesiastes and Song of Songs* (The Pilgrim Classic Commentaries), Cleveland 1991 (oorspr. 1609)
- R.C. Hill, *Wisdom's Many Faces*, Collegeville 1996
- R.E. Murphy, *The Tree of Life. An Exploration of Biblical Wisdom Literature*, Grand Rapids 1996, pp. 15-32
- G. von Rad, *Wisdom in Israel*, London 1972 (oorspr. Neukirchen-Vluyn, 1970)
- R.L. Wilken, *The Spirit of Early Christian Thought. Seeking the Face of God*, New Haven 2003
- J.R. Wright, *Proverbs, Ecclesiastes, Song of Solomon* (Ancient Christian Commentary Old Testament 9), Downers Grove 2005, pp. xvii-xxix

Hebreeuwse en Griekse tekst

De Hebreeuwse tekst achter vrijwel alle vertalingen, ook de Nederlandse, is de Masoretische tekst zoals we die vinden in de Codex Leningradensis (MT). Verschillen in onze vertalingen zijn niet zozeer gebaseerd op varianten in de MT als op de compacte en uitdagende taal die openstaat voor meerdere interpretaties. Wat betreft deze beeldende en compacte taal en het parallellisme van Hebreeuwse dichtkunst: Spr. 10:1–22:16 . Opvallend is het verschil tussen de MT en de Griekse vertaling, de Septuaginta (LXX), een 'uiterst ingewikkelde tekst' (De Waard, p. 11). Er zijn toevoegingen en vrije vertalingen die waarschijnlijk te verklaren zijn door een hellenistische en theologische redactie van het origineel. De LXX heeft een neiging sterke beeldende en seksuele taal te snoeien naar meer abstracte taal, of een spreuk te vergeestelijken, om antithetische spreuken te fabriceren wanneer dat niet het geval is in de MT, en de theologie meer in lijn met de tijd van de LXX te trekken (Longman, p. 567). Ook wordt het boek in zijn geheel aan Salomo toegeschreven. Dit komt vooral uit in het herschikken van de laatste collecties die in de MT aan Agur en Lemuël en zijn moeder worden toegeschreven (30:1; 31:1). Deze verzen worden in de LXX geëmendeerd zodat deze namen naar Salomo verwijzen. De opschriften in 1:1 en 25:1 worden behouden en het boek Spreuken verdeeld in twee grote collecties die de koning als auteur zien. Wel toont de LXX aan dat de MT als de grondtekst moet worden gezien. Het ligt niet in de aard van deze commentaar om de LXX en andere oude versies te incorporeren. Zie daarvoor de technische commentaren onder de bibliografie.

- J. de Waard, *Proverbs* (Biblia Hebraica Quinta 17), Stuttgart 2008, pp. 5-11
- J. Cook, *The Septuagint of Proverbs – Jewish and/or Hellenistic Proverbs?* (Supplements to Vetus Testamentum 69), Leiden 1997

Historische achtergrond en ontstaan

Volgens Spreuken 1:1 is de schrijver en redacteur koning Salomo die van **970** tot **930** Israël regeerde. De Joodse traditie zoals weergegeven in de Midrasj Rabba ziet het hele boek als van zijn hand, samen met Prediker en Hooglied. Er zijn echter verwijzingen naar andere auteurs en/of redacteurs: de wijzen (22:17; 24:33), de mannen van koning Hizkia (25:1), een zekere Agur (30:1) en Lemuël en zijn moeder (31:1). Het meest voor de hand liggend wat betreft de samenstelling zoals wij die in de MT kennen, is dat Salomo begon met het verzamelen van zijn eigen spreuken en van andere wijzen, en dat zeker tot de regering van koning Hizkia dat proces doorging (**716-687**), misschien tot in de tijd van de Ballingschap. Een van de redenen voor een langere periode is dat sommige spreuken naar hun inhoud voor een groot gedeelte worden herhaald (vgl. 14:12 met 16:25; 6:10-11 met 24:33-34; 10:1 met 15:20; 11:1 met 20:23; 20:2 met 11:4), alsof een enkele bron voor meerdere collecties werd gebruikt over een langere periode (👁 Snell, *Twice-Told*, pp. 1-9; 74-85). Er zijn echter uiteenlopende meningen en theorieën over hoe het redactieproces precies verliep. De algemene opinie is dat Spreuken verzamelingen van wijsheidsgezegden samenbrengt die het stempel van de wijsheid van Salomo dragen. Het boek dateert van voor de tijd van Ben Sirach, die Spreuken commentarieert in het laatste gedeelte van de tweede eeuw v.Chr. De eindredactie wordt door de meeste commentaren in de Perzische tijd geplaatst (**539** tot **333**).

Als we spreken over de oorsprong en genese van elk individueel gezegde, kort of lang, dan is dat nog minder duidelijk. Zeker vóór de tijd van Salomo werden spreuken geformuleerd om een bepaalde gebeurtenis of menselijke ervaring te codificeren (I Sam. 10:12; 24:14). Von Rad en andere geleerden plaatsen dat in het werk van Schriftgeleerden die aan het koninklijk hof verbonden waren, vanwege de vele spreuken die naar de koning en andere functionarissen verwijzen; en vanwege de wijsheidsliteratuur in omringende culturen, vooral de Egyptische en Mesopotamische, die duidelijk voor de zonen van leidinggevende figuren werd geschreven. De lering van Amenemope is het meest bekend wegens de analogie met de dertig spreuken in 22:17-24:22 en komt hoogstwaarschijnlijk van vóór de tijd van Salomo. Andere Egyptische geschriften zoals de lering van Ptahhotep of koning Merikare komen van aristocratische of religieuze kringen die met het hof te maken hadden, en waren bedoeld voor de opleiding van toekomstige leiders, meestal de zoon van de auteur.

De historisch-culturele achtergrond van Israëls wijsheid is het paleis van Salomo waar hij duizenden spreuken *sprak* en waar andere wijze gasten *luisterden* naar zijn wijsheid (I Kon. 4:29-34). Het is dan de figuur van Salomo

die, met de wijzen aan zijn hof, een individuele spreuk formuleerde, of herschreef en evalueerde als waardig om opgenomen te worden in zijn collecties die we nu kennen als het boek Spreuken, een maatstaf die ook geldt voor Hizkia, Agur en Lemuël, en een maatstaf die erkend werd om het boek canoniek als onderdeel van het Oude Testament te verklaren. Het boek Spreuken heeft niet alleen de koning en zijn entourage op het oog, maar bovenal een deugdzame opleiding voor elk kind van welke sociaaleconomische achtergrond ook. Het voorbeeld van Salomo's wijsheid betreft een ruzie tussen twee vrouwen, waarschijnlijk prostituees, een menselijk drama waar paleis en straat elkaar ontmoeten. De wijsheid van de koning is voor het goed van de burger. De meeste spreuken hebben dan ook te maken met het bredere leven van stad en land en weerspiegelen het huiselijk en alledaags bestaan. Spreuken over hoe een kind het huisgezin beïnvloedt (10:1) of spreuken die een agrarische achtergrond hebben (10:5) of spreuken over karakters die iedereen tegenkomt (zoals de luiaard in 6:9-11; 13:4; 15:19; 19:15, 24; 30-31; 26:14-15) hebben een universeel belang, terwijl een spreuk over hoe zich aan de tafel van de koning te gedragen veel beperkter is (23:1-3). In bredere zin gaat de inhoud over het dragen van verantwoordelijkheid voor het gezinsleven en de gemeenschap. Het boek is voor iedereen van enorme waarde om met morele bekwaamheid sturing te geven aan het persoonlijk en gemeenschappelijk bestaan. Het gaat over individuele en collectieve karaktervorming onder het motto van de vrees voor de Heer dat niemand, hoog of laag, uitsluit. Toch is leiderschap op grond van wijsheid een beperkt maar belangrijk concept, zeker als de inhoud van de spreuk van sociaal-politiek karakter is en zich naar de leidinggevende figuur richt (zoals de koning in 16:10-15). Dat de laatste stap in het ontstaan van de spreuken en de collecties het werk van een school van wijzen is, verbonden aan het hof van de koning, is daarom goed mogelijk. De uiteindelijke oorsprong is het werk van de Geest van God die het boek uniek maakt onder alle andere menselijke spreekwoorden en wereldse wijsheid.

- R.R. Clark, 'Schools, Scholars, and Students. The Wisdom School Sitz im Leben and Proverbs', *Restoration Quarterly* 47 (2005), pp. 161-177
- R.E. Clements, *Wisdom in Theology*, Grand Rapids 1992, pp. 94-150
- D.C. Snell, *Twice-Told Proverbs and the Composition of the Book of Proverbs*, Winona Lake 1993
- R.N. Whybray, *The Book of Proverbs. A Survey of Modern Study* (History of Biblical Interpretation Series 1), Leiden 1995, pp. 1-33, 150-157

Het genre van het boek Spreuken

Het gebruik van spreuken, aforismen en korte compacte gezegden is bekend vanaf de oudste culturen tot de hedendaagse communicatie. Het ligt in het creatieve vermogen van de mens om universele en lokale gebeurtenissen te codificeren in beeldrijke uitdrukkingen die in het geheugen blijven hangen en die van generatie op generatie worden doorgegeven als inzichten die bewaard moeten blijven om de complexiteit van het leven een zekere orde en verklaring te geven. De studie van spreuken, paremiologie, ziet de spreuk als een metaforische weerspiegeling van de wijsheid en morele waarde van een cultuur neergezet in beknopte en kernachtige taal van tijdloze betekenis. Een Nederlandse spreuk, 'hoge bomen vangen veel wind', illustreert de aard van een spreuk of aforisme die ook voor het grootste deel geldt voor de Bijbelse spreuken. Hij gebruikt beeldende en concrete taal, bekend aan wie de spreuk gebruikt (bomen, wind). Er is gebruik van alliteratie en herhaling van klanken (de 'o' en de 'v'), hij is kort en krachtig in opbouw, vijf woorden lang en met gemak te memoriseren. De betekenis gaat echter ver boven het feit dat Nederlandse bomen veel wind vangen. De eenvoud van een spreuk verbergt een diepere metaforische betekenis die tot leven komt in het gebruik van de spreuk. Het zegt iets over de ervaring dat belangrijke personages kritiek en stormachtige tijden moeten weerstaan. Roem en status hebben hun keerzijde en daarmee moet rekening worden gehouden. Het gezegde vraagt dan ook om specifieke en juiste interpretatie en toepassing die de diepere en zelfs raadselachtige betekenis ondersteunt. Wie dat niet inziet, misbruikt de spreuk (27:7, 9).

Er zijn echter pertinente verschillen tussen het volksgezegde en de Bijbelse spreuk. Het voornaamste verschil is dat alle spreuken en gezegden in het boek Spreuken onder het licht van de vrees voor de Heer staan. Hun waarde is niet alleen gegrond in de realiteit van het dagelijks leven, maar ze hebben een spiritualiteit in hun verbinding met de ethische standaard die God heeft neergezet, vooral in de geboden en verordeningen in Deuteronomium (☞ Gispén I, p. 15; Loader, pp. 12-14). Spreuken kan als een verdere expositie met specifieke toepassingen op de wet van Mozes worden gezien (☞ Weinfeld, *Deuteronomy*, pp. 298-319). De aanmoedigingen in Deut. 6:1-7 en 30:11-20 die de wetten en verordeningen van Deuteronomium omlijsten, vinden een weerslag in Spreuken. De vrees voor de Heer en Zijn wijsheid is voor iedereen toegankelijk (Deut. 6:2; 30:11-14 met Spr. 1-9). Zoals bij de geboden moeten de spreuken eerst gehoord en dan geleerd en toegepast worden (Deut. 6:1-2 met Spr. 1-9). Het is een fundamentele keuze wijsheid te aanvaarden; het is een zaak zelfs van leven en dood (bijv. Deut. 30:15, 19 met 11:19; 12:28; 13:14; 14:27). Die keuze moet al in de jongere jaren gemaakt worden en het doorgeven van wet en wijsheid van ouder tot kind is de

pedagogische grondregel (bijv. Deut. 6:2, 7; Spr. 1:4). Er zijn uiteindelijk twee wegen die de mens kan bewandelen, de weg van gehoorzaamheid aan Gods geboden en regels die voorspoed en zegen inhouden (Deut. 6:3; 30:16 met Spr. 2:20; 3:23; 4:11), of de weg van toegeven aan de verleidingen van de heidense goden, van gewelddadige macht en misbruik van seksualiteit, die uitlopen op verlies van het leven zoals God het aan het begin heeft geordend (Deut. 30:17-19 met Spr. 1:15; 2:12; 4:14; 5:8). Die wegen worden in groot detail uiteengezet in kortere spreuken (Spr. 10:1-31:9). Gods verlangen, gelijk aan die van de vader en Dame Wijsheid, is dat de goede keus gemaakt mag worden. De roep Wijsheid lief te hebben is gegrond in Mozes' uitnodiging God lief te hebben (Deut. 6:4; 30:20 met Spr. 4:6). Ook al wordt de wijsheid van de mensheid positief benaderd – Spreuken verwijst naar en incorporeert de wijsheid van de buurlanden – is de wijsheid in dit boek 'groter' dan de wijsheid van de volken, omdat de bron van deze wijsheid God zelf is (I Kon. 4:29-31). Concepten in Spreuken sluiten nauw aan bij kenmerken van het verbond, vooral uit Deuteronomium: het gebruik van de Godsnaam, het houden van de geboden, de vrees voor de Heer als basis van wijsheid, het belang van rechtvaardigheid, de liefde die God eigen is (Deut. 30:20 met Spr. 4:6; 8:17), het doorgeven van de wet en wijsheid aan het volgende geslacht (Spr. 1:8; 3:1; 4:2; 6:20, 23; 7:2 met Gen. 18:19 en Deut. 4:9-10; 6:6-7) en de keuze tussen zegen en vloek, voorspoed en tegenspoed, die binnen het bereik liggen van de vrijheid van het menselijke 'willen' (Deut. 30:11-5 en vele aanmoedigingen in Spreuken). In tegenstelling tot volksgezegden die geen ethische voorwaarden stellen, is de Bijbelse spreuk een morele en religieuze uitdaging die verworpen of aangenomen moet worden, en dit maakt het boek Spreuken uniek. Elke spreuk heeft niet alleen een grond in het dagelijks leven, maar heeft een theologische verhouding met Gods geboden, vooral de wet de naaste lief te hebben. Paulus vat dit samen: 'Pleeg geen overspel, pleeg geen moord, steel niet, zet uw zinnen niet op wat van een ander is – deze en alle andere geboden worden samengevat in deze ene uitspraak: Heb uw naaste lief als uzelf. De liefde berokkent uw naaste geen kwaad, dus de wet vindt zijn vervulling in liefde' (Rom. 13:9-10). Daarnaast verwijst de Hebreeuwse term 'spreuk' (*masjal*) qua inhoud en genre naar meerdere literaire vormen dan alleen het spreekwoord. Het woord wordt gebruikt voor korte gezegden in de Bijbel die maar een enkele versregel lang zijn (I Sam. 10:12; 19:24; 24:13). De *masjal* kan ook lang zijn, zoals Bileams gelijkenissen die hij als profetische orakels uitsprak (Num. 23:7, 18; 24:3, 15, 21), of de orakels van Jesaja en Ezechiël en andere profeten die als 'spreuken' worden omschreven (Jes. 14:4; Ez. 24:3; Micha 2:4; Hab. 2:6), of zelfs voor een psalm (Ps. 78:2). Als de titel van 1:1 ook de redevoeringen in Spreuken 1-9 aanduidt, dan omvat de term ook deze lange argumenten. Ook het acrostichon van Spreuken 31:10-22 kan als spreuk

worden geclassificeerd. Meer specifiek is de spreuk in het boek Spreuken echter een relatief kort gezegde van meestal twee versregels lang, waarin de versregels een onderling literair spel spelen (voor het belang van parallelisme: 10:1–22:16). Sommige spreuken zijn observaties uit het dagelijks leven waaruit een les kan worden getrokken die ook een theologische kant heeft. In 10:1 maakt een kind ouders blij of verdrietig, een observatie uit het gezinsleven, maar ook een verwijzing naar het vijfde gebod ouders te eren. In 10:4 is hard werk een bijdrage aan de maatschappij, en luiheid een gewiekste manier om van anderen te stelen, een overtreding van het achtste gebod. Andere spreuken gaan daar dieper op in en trekken conclusies die minder voor de hand liggen of niet zichtbaar zijn, zoals 10:2, waar onrechtvaardig verkregen vermogen geen ware voldoening kan schenken terwijl rechtvaardigheid van de dood redt. Deze inzichten hebben vaak een sterke theologische component, die vooral in de spreuken die de Naam van de Heer gebruiken, de zogenaamde Jahweh-gezegden, nog verder wordt verdiept (alg. inl. *De plaats van de HEER in Spreuken*). Andere vormen zijn de ‘beter ... dan’ en ‘hoeveel meer of minder’ spreuken die de jongeling attent maakt op het stellen van prioriteiten. Zo is het beter wijsheid te verkiezen boven goud en zilver (3:14; 8:11; 16:16). De vrees voor de Heer, liefde en rechtvaardigheid maken zelfs het minste bezit beter dan wereldse rijkdom (15:16-17), en voor het goede dagelijks leven in het huisgezin is een eenvoudige maaltijd in rust en vrede beter dan ruzie rond een luxueus banket (17:1). Getal- of numerieke spreuken hebben een langere vorm waar de concluderende versregel het thema van de spreuk tot een climax brengt, zoals sommige spreuken in hoofdstuk 30. Andere spreuken beginnen met een cryptische eerste regel die alleen in de tweede regel zinvol wordt. Sneeuw in de zomer, regen in de droge oogsttijd is onduidelijk (26:1a). Zonder de oplossing in de tweede versregel blijft het een raadselachtige opmerking. Vaak worden twee compacte, beeldende en vaak onduidelijke versregels naast elkaar geplaatst, met een uitdaging tot interpretatie. Zij hebben allemaal een graad van raadselachtigheid; de spreuk moet doordacht worden voordat de volheid van de inhoud vatbaar en toegepast kan worden (1:6). De koningin van Sjeba kwam om Salomo met raadsels op de proef te stellen (I Kon. 10:1). De psalmist spreekt over de diepe raadsels van het leven (Ps. 49:4; 78:2), Jozef en Daniël, die met wijsheid geassocieerd worden, hadden inzicht in raadselachtige dromen (Gen. 37; 40-41; Dan. 8:23), Ezechiël en Habakuk spraken raadsels en gelijkenissen (Ez. 17:2; Hab. 2:6) en zo sprak de Heer in gelijkenissen en aforismen die als raadsels overkwamen, verborgen voor zijn tegenstanders en zelfs voor zijn volgelingen (Matt. 13:13-17). Ook de langste gezegden in Spreuken 1–9 en 31:10-22, die een narratief karakter hebben, gebruiken beeldende taal die uitdagend is in het proces van interpretatie. Misschien is dit raadselachtige element een gevolg van het

overheersende thema in Spreuken en vele andere wijsheidsteksten: het probleem van theodicee, het enigma van het kwade in de wereld dat alles met een duister mysterie kleurt (👁 alg. inl. 📖 *Spreuken als leerboek in theodicee*). Voor het parallelisme tussen de versregels: 👁 10:1-22:16 📖.

- J. Blenkinsopp, *Wisdom and Law in the Old Testament* (The Oxford Bible Series), Oxford 1995
- J. Grant, 'Wisdom and Covenant. Revisiting Zimmerli', *European Journal of Theology* 12 (2002), pp. 103-111
- N.C. Habel, 'The Symbolism of Wisdom in Proverbs 1-9', *Interpretation* 29 (1972), pp. 130-157
- M. Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomistic School*, Oxford 1972, pp. 260-281

Indeling

De brede indeling van Spreuken volgens de opschriften in 1:1; 10:1; 22:17 met 24:23; 25:1; 30:1 en 31:1 suggereert zeven verzamelingen van ongelijke lengte. Vaak wordt het acrostichon over de sterke vrouw in 31:10-31 echter als een alleenstaand besluit van het boek Spreuken gezien. De eerste verzameling (1-9) kan verder worden verdeeld in een serie van aanmoedigingen, twaalf van de vader en drie van Dame Wijsheid. Vanaf 10:1 tot 31:9 staan individuele spreuken achter elkaar zonder ogenschijnlijke ordening, de meeste bestaande uit twee versregels met in de laatste hoofdstukken langere spreuken, zoals in de gezegden van de wijzen (22:17-24:24) en de getalspreuken (30:1-33). Er is echter een stroming onder geleerden om achtereenvolgende spreuken met thematische, lexicografische, grammaticale of fonetische verbindingen in kleine groepen (trossen) te classificeren, wat een argument zou zijn dat de uiteindelijke redactie van Spreuken met een literaire opzet bezig was (👁 Heim, Hildebrandt, Meinhold, Waltke). Alhoewel er duidelijke spreukenparen voorkomen, met als meest genoemde 26:4 en 5, zijn vele argumenten voor groepjes spreuken te arbitrair en gezocht en de literaire reden en redactionele opzet vaag. Er zijn dan ook onderlinge verschillen in de classificering. Sleutelwoorden en centrale thema's komen in alle hoofdstukken aan de orde en geven aan het boek een eenheid. In deze commentaar wordt zoveel mogelijk elke spreuk individueel behandeld, tenzij het overduidelijk is dat een kleine reeks of een kwatrijn als een eenheid moet worden gezien (👁 Fox, Hatton, Longman, Murphy, Yoder). Elk hoofdstuk in de collecties wordt in het kort ingeleid naar inhoud en mogelijke structuur (👁 Spr. 1-9 📖). De meest gebruikelijke hoofdingeling van het boek is zevenvoudig, waarin de twee collecties van

Salomo elk door twee appendices worden gevolgd (👁 Loader, *Proverbs 1–9*, p. 7).

- A Proloog en aanmoedigingen van de vader en Dame Wijsheid (1:1–9:18)
- B De eerste collectie van de Spreuken van Salomo (10:1–22:16)
- C Appendix 1: De dertig gezegden van de wijzen (22:17–24:22)
- D Appendix 2: Meer gezegden van de wijzen (24:23–34)
- E De tweede collectie van de Spreuken van Salomo (25:1–29:27)
- F Appendix 1: De woorden van Agur (30:1–33)
- G Appendix 2: De woorden van Lemuël en Epiloog (31:11–31)

Boodschap en theologie

De boodschap van Spreuken wordt onmiddellijk neergezet in de proloog (1:1–7). De uitdaging van het boek is een mens wijs te maken in een wereld van goed en kwaad, God te vrezen en het kwade te ontwijken, en oprecht met de medemens om te gaan, een kwestie van voor- of tegenspoed, zelfs van leven en dood. Die visie moet allereerst aan de adolescent worden doorgegeven, in het boek aangesproken als de zoon (vijftig keer; in 4:1; 5:7; 7:24; 8:32 in het meervoud), hoewel wijsheid levenslang gezocht en toegepast moet worden. De visie wordt in Spreuken 1–9 verbaal doorgegeven door de vader (1:8; 3:12; 4:1, 3; 6:20), met een verwijzing naar het onderwijs van de moeder (1:8; 4:3; 6:20). Vader en moeder worden samen genoemd in de andere collecties (10:1 met 30:17 als inclusio; 15:20; 19:26; 20:20; 23:22; 23:25; 28:24; 30:11). Wijsheid begint en wordt voortgezet in de context van het gezinsleven, van generatie naar generatie. Ook al ligt de nadruk op de relatie tussen vader en zoon, het boek is bedoeld voor zoon en dochter, voor man en vrouw. De nadruk op de zoon is te verklaren dat de man in Spreuken gezien wordt als de leider van gezin en gemeenschap, de verantwoordelijke voor het welzijn van huis en hof. Individueel is ieder mens verantwoordelijk de boodschap van Spreuken aan te horen en te implementeren. Het verhaal van Spreuken begint met een lange en emotionele aanmoediging van de vader en Dame Wijsheid om het hart van de naïeveling te bereiken met de waarde en noodzaak van wijsheid, hem te bewaren voor de verleidingen van materialisme, geweld en overspel, en hem aan te moedigen zijn eigen solide huishouden op te zetten (Spr. 1–9). Als de jongeling die fundamentele en vereiste keuze maakt, is de volgende stap de wijsheidstraditie te beluisteren en vervolgens te incorporeren in zijn eigen levenswandel, een levenslange discipline zich de morele inzichten en aforismen van 10:1 tot 31:9 eigen te maken. Het eindresultaat van die goede keuze wordt neergezet in een ode aan de wijze vrouw die de waarde en het goede van wijsheid aantoont (31:10–31). Als wijsheid wordt gekozen, is het leven een opgaande lijn, met

vallen en opstaan, maar een weg naar een eeuwig bestaan dat voor geen geld te koop is. Spreuken 24:16 vat het mooi samen: *De rechtvaardige komt zevenmaal ten val, maar telkens staat hij op. Een goddeloze struikelt door zijn slechte daden, en komt voorgoed ten val* (NBV). Deze boodschap wordt door een groep sleutelwoorden en concepten doorgegeven die hieronder aan de orde komen.

De plaats van de HEER in Spreuken

De verbondsnaam, de HEER, komt 87 keer voor in Spreuken met een vijftal verwijzingen naar de algemene naam van God. In die zin is het boek gegrond in het karakter van God en verbonden met alle andere Bijbelboeken, in het bijzonder met Deuteronomium (Deut. 6:2, 13, 24; 31:12, 13) De vrees voor de Heer wordt aan het begin (1:7) en het einde (31:30) genoemd en vormt een theologische inclusio die naar het centrale theologische thema van wijsheid verwijst. Het middengedeelte van de 375 spreuken van de eerste collectie van Salomo (15:33-16:9), verwijst achttien keer naar de Godsnaam en fungeert als theologisch centrum, terwijl het middelste vers van Spreuken (15:16), de vrees voor de Heer noemt, misschien een opzettelijke redactionele beslissing. Zonder twijfel stelt Spreuken dat er geen wijsheid is apart van de vrees, het ontzag, het vertrouwen en liefhebben van de Heer, een voorwaarde die voortdurend wordt herhaald (1:29; 2:5; 3:5, 7; 8:13; 9:10; 10:27; 14:2, 26, 27; 15:16; 15:33; 16:6; 19:23; 22:4; 23:17; 24:21). De Heer, de God van Israël, is de bron, het begin van wijsheid die nodig is God te leren kennen om zodoende oprecht te leven (1:7; 2:5, 6; 9:10; 14:2; 15:33). Eigen wijsheid is een gevaar (3:5-7), juist omdat de vrees voor de Heer afhankelijk is van Zijn genade. De vrees voor de Heer wordt geassocieerd met het verwerpen van het kwade (3:7; 16:6). Omdat Hij het kwade haat en veroordeelt (3:32; 6:16-19; 10:3; 11:1; 11:20; 12:22; 15:8, 9, 25-26, 29; 16:5; 17:15; 20:10; 22:14), verwacht wijsheid dat wie de Heer vreest, het kwade zal tegengaan (8:13). Wie het goede kiest, zal de Heer als een zegen ervaren; wie het kwade kiest, staat onder Zijn oordeel (3:33; 8:35; 10:22; 12:2; 16:7; 25:22). Tweemaal wordt de gave van een waardige vrouw met de gunst van de Heer verbonden (18:10; 19:14). Verder is de Heer een schuilplaats voor de rechtvaardige (14:26; 18:10; 30:5), de beschermer voor de arme (15:25; 17:5; 22:22-23; 23:10-11). Het is duidelijk dat de Heer Zich in het doen en laten van de mens mengt, niet als een toeschouwer, maar actief naar gelang het karakter van het individu. Dit komt het sterkste naar voren in de spreuken die over Zijn soevereiniteit en alwetendheid spreken. God is de God van voorzienigheid, die alles ziet en weet (5:21; 15:3, 11; 20:12; 21:2; 22:12), die alles achter de schermen in Zijn handen heeft zonder de mens zijn verantwoordelijkheid te ontnemen (16:1, 2, 4, 9, 33; 19:21; 20:24; 21:1; 21:30; 29:13, 26). Deze spreuken zijn van belang om het boek Spreuken te

begrijpen. Iedereen wordt uitgedaagd de keuze te maken in wijsheid te leven, zijn bestaan in zijn of haar eigen handen te houden, maar die vrijheid staat in het grotere kader van het mysterie van Gods alomtegenwoordigheid in de persoonlijke en collectieve geschiedenis van de mensheid. Men mag rekenen op materiële zegen als wijsheid verkozen wordt, maar dat is geen absolute. De goddeloze kan voorspoed hebben (23:17), en de rechtvaardige kan overvallen worden door het kwade (20:22), ook al zal God alles recht trekken in het laatste oordeel (28:5; 29:26). Die immanente actieve aanwezigheid van God is gegrond in de schepping die Hij onder het toezien oog van Dame Wijsheid tot stand bracht, met als kroon de mensheid, tot grote vreugde van Wijsheid (3:19-20; 8:22-31; 14:31; 16:11; 17:5; 20:12; 22:2). Deïsme hoort in Spreuken niet thuis, toeval nog minder. Omdat God bezig is met de mens, is het vanzelfsprekend dat ieder mens zich bezig moet houden met God. Spreuken is geen herschrijving van seculier inzicht en moraliteit, maar een uiting van de theologie van God als Schepper en Verlosser van Israël. Wijsheid, als een middelares, verbindt God en mens sacramenteel; God als bron van wijsheid en de mens als ontvanger, waarin de verloren boom van het leven hersteld wordt (3:18; 11:30; 13:12). In die zin typeert de theologie van Spreuken in de spreuken met de Godsnaam de verzoening van Christus als de Wijsheid van God die de breuk tussen God en mens herstelt. Verder is de vrees voor de Heer de grond voor karaktervorming (👁 alg. inl. 📖 *Het belang van woorden en karakter*). De spreuken met de Godsnaam rijzen boven de andere spreuken uit en mogen als openbaringsspreuken worden gezien (👁 Loader, pp. 34-39; Waltke, *Proverbs 1-15*, pp. 76-87).

- R.N. Whybray, 'Yahweh-Sayings and Their Contexts in Proverbs, 10:1-22:16', in: Katharine J. Dell en Margaret Barker (red.), *Wisdom. The Collected Articles of Norman Whybray* (Society for Old Testament Study Monographs), Aldershot 2005, pp. 45-57 (oorspr. 1990²)
- F.M. Wilson, 'Sacred or Profane? The Yahwistic Redaction of Proverbs Reconsidered', in: K.G. Hoglund en Elizabeth F. Huwiler (red.), *The Listening Heart* (Journal for the Study of the Old Testament Sup. 58), Sheffield 1987, pp. 313-334
- D. Phillips, 'The Sovereignty of Yahweh in the Book of Proverbs. An Exercise in Theological Exegesis', Talbot Theological Seminary 1983

De mens; hart, ziel en geest

De generische naam voor mens (*adam*) wordt 44 keer gebruikt en het woord voor man (*isj*) 90 keer, beide vaak voor geheel de mensheid. Al is het boek dus van Israëlitische afkomst, het is gericht aan iedereen als schepsel van God

en bewoner van de aarde. Centraal in de omschrijving van de mens is het hart (46 keer). Het is de zetel van het intellect, van de emoties, van de wil, die samenwerken om besluiten te nemen en uit te voeren. Het beroep en de aanmoedigen van de vader en Dame Wijsheid in Spreuken 1–9 zijn dan ook naar het hart van de jongeling gericht (2:2, 10; 3:1, 3, 4; 4:4, 23; 6:21; 7:3, 25; 8:5; 9:4, 16). De mens in Spreuken is gedreven door impulsen en fysieke en emotionele drijfveren die hem een 'ziel' geven, de passie naar het leven (👁 3:22). Het wordt 56 keer gebruikt, vaak voor de drang naar voedsel, gemeenschap, seksualiteit (bijv. 6:30; 10:3; 12:10). Deze drijfveren moeten in bedwang worden gehouden, in goede banen worden geleid naar de orde in de schepping. Seksualiteit is bedoeld voor binnen het huwelijk, eten en drinken met mate en gedeeld met de armen, vermogen om het huisgezin te onderhouden zonder hebzucht of gulzigheid, macht om oprecht te leiden, niet om profijt te trekken van de zwakken. Daarnaast wordt het woord *ruach*, 'geest, wind, adem', 21 keer gebruikt om de innerlijke vitaliteit en attitude van de mens te omschrijven. Als de mens zijn geest beheerst (16:32) is hij of zij geduldig en lankmoedig (11:13; 16:19; 17:27; 29:11). Wie dat daarentegen niet doet, is een stad zonder muren (15:28), is ongeduldig en pervers en hoogmoedig (14:29; 15:4; 16:18; 29:11). Moeilijke omstandigheden, ook voor de rechtvaardige, ontmoedigen de geest van een mens en maken hem gebroken, zonder levenslust (15:13; 17:22; 18:14). God doorziet wat de geest motiveert (16:2), een inzicht dat zelfs voor de mens niet bevat kan worden. De mens in Spreuken is toch met een eigen wil geschapen en wordt tot verantwoording geroepen en uitgedaagd de richting van wijsheid te volgen. In Spreuken is de mens of rechtvaardig en wijs, of goddeloos en dwaas. Die polariteit is niet alleen karakteristiek in wijsheidsliteratuur zoals de Bergrede (Matt. 7:24-27), maar ook in andere redevoeringen van Christus (over het laatste oordeel in Matt. 25:13-46) en in Zijn gelijkenissen (Matt. 25:1-13). Ook in Zijn gesprek met Nicodemus is er een scherpe scheiding tussen geloof en ongeloof (Joh. 3:16-21). Er is blijkbaar geen middenmoot, geen neutrale positie; de tekst in Spreuken is een uitnodiging om een keuze te maken tussen twee wegen: de weg naar het leven en de weg naar de dood. De jongeling als naïeveling komt het dichtst bij een neutrale positie, maar is van nature geneigd het dwaze te kiezen. Zonder de bemoedigen en morele discipline van ouders en Dame Wijsheid heeft hij weinig kans de goede weg in te slaan. Spreuken ziet de jongeling als een morele zwakkeling en het jonge kind als een dwaas (22:15). Als de goede keuze niet wordt gemaakt (5:12), verliest de mens zijn 'hart', zijn moreel inzicht en verstand (6:32; 7:7), een thema dat vooral in de kortere spreuken wordt aangehaald (bijv. 10:13, 20, 21; 11:12; 21:11). De mens kiest dus vanuit een precare en kwetsbare morele positie en de keuze is uiteindelijk niet tussen twee wegen, maar

eerder de keus de wijze weg op te gaan en om niet terug te keren naar de dwaze weg waarop hij al stond vanaf het begin.

Spreuken als leerboek in theodicee

Wijsheid is een noodzakelijke leergang om het kwaad in te zien en te voorkomen, en het goede in de schepping te bewaren, te herstellen en te vergroten. Spreuken bevat het eerste niveau om het probleem van het kwaad aan te kunnen en is gericht tot opgroeiende jeugd als basiscursus. Voordat men de enigma's van theodicee in Job, Prediker en Klaagliederen kan doordenken, moeten basisprincipes worden aanvaard en toegepast. Op dit niveau kan het kwaad worden beteugeld als mentale en ethische discipline op allerlei terreinen wordt aanvaard in de vrees voor de Heer. De jongeling moet bewust worden van de verleidelijke en bedrieglijke invloed van het kwaad en beseffen dat daaraan toegeven hem vreselijk duur zal komen te staan. Wijsheid daarentegen brengt zegen en voldoening, allereerst voor de persoon zelf, maar ook in het gezinsleven en als bijdrage tot de goede orde van de samenleving. Spreuken is een leergang in karaktervorming die de geboden en wetten en de schoonheid en goede orde van de schepping weerspiegelt. Een oprecht karakter wordt gevormd als het eerste niveau van wijsheid eigen wordt gemaakt. De jongeling leert dat God in Zijn rechtvaardigheid heeft ingesteld dat het goede uit een goed karakter ook een goed gevolg heeft, en het kwaad uit een kwaadaardig karakter een kwaad gevolg. Het tweede niveau vraagt zich af of die consequentie nog werkt als het kwaad de overhand krijgt (Ps. 18:17b) en de rechtvaardige slachtoffer wordt van goddeloos geweld. In Spreuken wordt dit enigma van ongerechtigheid voortdurend aangestipt (bijv. 10:2; 11:4; 12:7; cf. de 'beter ... dan' spreuken in 16:18-19; 17:1; 19:1, 22; 21:1; 25:24). In Job en Prediker, in Klaagliederen en vooral in de profeten, met Jeremia en Habakuk als voorbeelden, staat dat probleem van theodicee centraal. Deze Schriftgedeelten zijn geen kritiek of correctie op Spreuken als een provinciaal boek met fundamentalistische trekken en bekrompen theologie, zoals sommigen stellen; integendeel, het tweede niveau is het probleem van de overmacht van het kwaad te doordenken en zich te realiseren dat het onderwijs van Spreuken niet voldoende in staat is het kwaad vanuit menselijke vermogens te boven te komen. Job argumenteert dat hij alles heeft gedaan om het eerste niveau van Gods geboden en van wijsheid uit te oefenen en vraagt zich af waarom het kwaad hem toch tot slachtoffer heeft gemaakt (Job 27-31). Zijn vrienden zijn in het eerste niveau blijven steken en kunnen geen antwoord geven. Job blijft in het tweede niveau steken, al geeft de Heer een antwoord. In het Oude Testament kijken deze twee niveaus uit op het derde niveau dat in Christus als de wijsheid van God wordt geïncarneerd. De mens kan uiteindelijk op eigen kracht en inzicht het kwaad

niet overwinnen; alleen de Zoon des mensen is daartoe in staat. Dit derde niveau in wijsheid, zoals alle wijsheid, komt van God in de menswording van Christus, in Zijn onderwijs, Zijn lijden en Zijn dood, Zijn opstanding en verheerlijking. Het Nieuwe Testament verleent de wijsheid van het Oude Testament een nieuw raamwerk, namelijk dat het kwaad en de dood overwonnen zijn in Christus en dat de limieten van wijsheid en aardse vergelding en het probleem van theodicee in dat eeuwige licht moeten worden begrepen. In dat raamwerk van het eeuwige leven wordt het eerste en tweede niveau herschreven, duidelijk in de Bergrede waar alles wordt geleerd vanuit het koninkrijk van de hemel en het komende oordeel, of het inzicht van de brief van Jacobus die voortdurend naar die eeuwige toekomst verwijst.

- D.B. Bricker, 'The Innocent Sufferer in the Book of Proverbs', diss. Fuller Theological Seminary 1998
- T. VanderEnde, 'De betekenis van de bijbelse wijsheid voor geestelijk leiderschap', in: P. Boersema e.a. (red.), *Gezag in beweging*, Heerenveen 2008, pp. 295-310

Het belang van woorden en karakter

Woorden zijn van enorm belang in wijsheid. Wat de mens wel of niet hoort en zegt, vertelt de wijzen wat de aard van het individu is, wijs of dwaas, oprecht of goddeloos. Wat in het geheim van het hart wordt besproken en gedacht, komt vroeg of laat uit in wat mond en lippen zeggen, en culmineert in goede of kwade daden en gevolgen (Matt. 12:35-37). Het belang van woorden komt al naar voren in het pleidooi van de vader en Dame Wijsheid om naar hun woorden te luisteren. *Luisteren* is het eerste werkwoord dat de vader gebruikt in zijn openingsverzoek (1:8) en het laatste wat Dame Wijsheid gebruikt in haar eerste aanmoediging (1:33), de inclusio van Spreuken 1:8-33. Die uitnodiging wordt voortdurend herhaald (4:1, 10; 5:7; 7:24; 8:6, 32-33; 15:31-32; 19:20; 22:17; 23:19, 22), en wie geen gehoor geeft, is gedoemd tot dwaasheid (13:1; 28:9). Verwijzingen naar wat de mens hoort en spreekt, zijn talrijk; *woorden* worden 55 keer gebruikt, *mond* 50 keer, *lippen* 43 keer, *tong* 19 keer, *oor* 14 keer, met daarnaast spreuken die op de een of andere manier met luisteren en spreken te maken hebben, zoals liegen, kwaadsprekerij, valse getuigenis, goede raad en een vriendelijk antwoord. God spreekt ten goede (Gen. 1), de mens wordt gevraagd te spreken als Zijn evenbeeld. God sprak en het was, de mens spreekt en ook dat heeft gevolgen, ten goede of ten kwade. Woorden maken levend, of zijn dodelijk (11:30; 13:14; 18:21). De gave van denken, spreken en communiceren is een menselijk goed dat hem boven de dierenwereld plaatst met morele

verantwoordelijkheid. In onze woorden worden we gerechtvaardigd of goedgeoordeeld (Matt. 12:34-37). Spreuken is bovenal een betoog om de vrees voor de Heer liefdevol over te dragen naar het volgende geslacht. De *zoon* is in een overgangstatus. Juist in die periode zijn woorden net zo belangrijk als daden (*woord* in het Hebreeuws omvat beide aspecten). Woord en daad staan nooit los van elkaar; met een moderne term: het doorgeven van de traditie in Spreuken van ouder naar kind is een 'communicatieve daad', in het bijzonder een daad van karaktervorming (👁 Vanhoozer, *From Speech Acts*). Karaktervorming is het resultaat van een open oor en een open hart van de leergierige jongeling die luistert, een vorming die op zijn beurt een voorwaarde is voor het interpreteren en toepassen van de Schrift in zijn volwassen leven. Het verkrijgen van een 'deugdenethiek' resulteert in een 'interpretatieve ethiek' die de Schrift opent en toepasselijk maakt voor een godvruchtig leven. Spreuken leren de noodzakelijke deugden om het leven te interpreteren, en ook dit boek en andere wijsheidsliteratuur die over het leven spreekt, verder te begrijpen. Het is een wisselwerking: deugden worden geleerd en met het hart beleefd, om ze dan toe te passen en in die toepassing de deugden te versterken. Deugden zoals gerechtigheid, eerlijkheid, gewilligheid te luisteren, barmhartigheid en nederigheid vormen niet alleen karakter, maar zijn sleutels om het leven in de vrees voor de Heer te interpreteren. Door te luisteren komt men tot geloof (Rom. 10:17) en het geloof, de vrees voor de Heer, is de grond en het verlangen om naar meer van Gods woord te luisteren.

- P.B. Baltes, 'Wisdom as Orchestration of Mind and Virtue', Berlin 2004
- C.G. Bartholomew en R.P. O'Dowd, *Old Testament Wisdom Literature. A Theological Introduction*, Downers Grove 2011, pp. 270-275
- D. Bland, 'The Formation of Character in the Book of Proverbs', *Restoration Quarterly* 40 (1998), pp. 221-237
- R.S. Briggs, *The Virtuous Reader. Old Testament Narrative and Interpretive Virtue*, Grand Rapids 2010, pp. 17-44
- W. Brown, 'The Didactic Power of Metaphor in the Aphoristic Sayings of Proverbs', *Journal for the Study of the Old Testament* 29 (2004), pp. 133-154
- D.J. Treier, *Virtue and the Voice of God. Towards a Theology of Wisdom*, Grand Rapids 2006
- K.J. Vanhoozer, 'From Speech Acts to Scripture Acts', in: C.G. Bartholomew, C.J.D. Greene en K. Möller (red.), *After Pentecost. Language and Biblical Interpretation* (Scripture and Hermeneutics Series 2), Grand Rapids 2001, pp. 1-49
- N.T. Wright, *After You Believe. Why Christian Character Matters*, London 2010

Wijsheid en gerechtigheid

Wijsheid is een veelzijdig concept in Spreuken. In de proloog wordt die veelzijdigheid toegelicht door een reeks van woorden die elk bijdragen wijsheid als een levensvaardigheid te formuleren (👁 1:1-7). Een van de componenten, het centrale concept in de structuur van de proloog, heeft te maken met het religieuze en ethische perspectief van wijsheid, een zaak van *gerechtigheid, recht en rechtschapenheid* (1:3b). Wie wijs is, weerspiegelt God in Zijn oprechtheid, een fundamentele karaktertrek van de gelovige. Wie leiding geeft, vooral de koning, moet dat in gerechtigheid doen, in waarheid (8:15; 12:17; 16:13; 31:9) en het kwade bestrijden (25:5). De vader en Dame Wijsheid beschouwen hun onderwijs als rechtvaardig en rechtschapen (2:9; 8:6, 8; 23:16) en hun woorden als betrouwbaar, komende van God. Eerlijkheid is het kenmerk van oprechtheid. Gewichten moeten eerlijk gebruikt worden in handel en wandel (16:11), steekpenningen en aanzien des persoons hebben geen plaats in het gerecht (17:23; 24:23; 29:4). De goddelozen hebben geen weet van het belang van eerlijkheid en doen het kwade gewetenloos (18:5; 19:28; 21:7; 28:5). Wijsheid ziet het juist als essentieel (2:8-9; 8:20; 16:11), van meer waarde dan offeranden (21:3). Ook al denkt en oordeelt de gelovige eerlijk (12:5; 21:15), het is alleen de Heer die essentiële eerlijkheid ten volle bezit en een oordeel kan uitspreken (16:33; 29:26). Wijsheid leert dat oprechtheid, recht en rechtschapenheid de sleutel is om eerlijk met jezelf, met de medemens, met de schepping en God te leven. Dit is de vrijheid van de waarheid die in Christus de gelovige waarlijk vrijmaakt (Joh. 8:32). Rechtvaardigheid in Spreuken is bovenal een relationeel concept dat gezin en maatschappij in stand houdt (👁 Waltke, 'Righteousness'). De ouders tonen gerechtigheid in de opvoeding van hun kinderen en zijn niet bang te corrigeren en discipline toe te passen. De wijze heeft belang bij hoe het gerecht oordeelt, waarschuwt tegen valse getuigenis en omkoperij. Gerechtigheid kan ook niet losstaan van barmhartigheid (11:24-25; 14:13; 18:3; Job 31:13-15; Jac. 2:15-16). Van belang is dat de laatste twee korte spreuken als afsluiting van de aforismen dit aspect van gerechtigheid benadrukken:

Spreek voor hen die weerloos zijn,

bescherm het recht van de vertrapten.

Spreek, oordeel rechtvaardig,

geef de armen en behoeftigen hun recht (31:8-9, NBV).

B. Waltke, 'Righteousness in Proverbs', *Westminster Theological Journal* 70 (2008), pp. 225-237

Dwaasheid en goddeloosheid

De tegenhanger van wijsheid is dwaasheid. Spreuken staat er vol van; het boek fungeert ongetwijfeld als een waarschuwing tegen goddeloos gedrag, maar ook als een leerboek om het kwade te leren kennen (28:5). Er is niets goeds van te zeggen en het contrast met wijsheid is schril. De proloog zet de vrees voor de Heer dan ook pal tegenover het verwerpen van wijsheid (1:7). De dwaas stopt hier en gaat niet verder, de jongeling die wijsheid verlangt begint in 1:8 naar de stem van wijsheid te luisteren. In de vermaningen en aanmoedigingen wordt de dwaas in zijn dwaasheid geanalyseerd. De vader begint met de waarschuwing tegen de gewelddadige bende (1:10-19) en Dame Wijsheid ziet geen toekomst voor de naïeveling en dwaas in haar eerste betoog, tenzij ze beginnen naar haar te luisteren (1:22-32). Deze focus wordt voortgezet in de eerste collectie met korte verwijzingen naar perverse en goddeloze mannen (2:12-15; 3:31-35; 4:14-17, 19; 6:12-19) en uitgebreide beschrijvingen van de gevaren in te gaan op de verleidelijke vrouw (2:16-19; 5:3-14, 20-23; 6:20-35; 7:1-27). Uiteindelijk staan de personificaties van wijsheid en dwaasheid tegenover elkaar in het negende hoofdstuk, de wijze jongeling volgt Dame Wijsheid naar een rijk en betekenisvol (eeuwig) leven (1:33; 8:35; 9:11), de dwaas volgt Dame Dwaasheid naar het dodenrijk (9:18). Die analyse van dwaasheid wordt verder doorgevoerd in de antithetische spreuken waar het contrast tussen wijs en dwaas gedrag wordt bepaald. Spreuken 2:21-22 begint deze manier van onderwijs:

De oprechten zullen het land bewonen (+)

En de vromen zullen daarin overblijven (+)

Maar de goddelozen zullen uit het land worden uitgerooid (-)

En de trouwelozen zullen er uit worden weggerukt (-)

Dwaasheid heeft in vergelijking met wijsheid geen toekomst om naar uit te zien, en leeft bovenal in het heden. Spreuken 3:32-34 is eenzelfde korte reeks (cf. 4:18-19 en 9:7-9). Die antithetische spanning komt in 10:1-15:32 sterk naar voren en blijft een structuur tot op het einde van de kortere gezegden (29:27 kan als een conclusie worden gezien). Langere gezegden in 22:17-24:35 en 30:1-31:9 geven een meer gedetailleerd inzicht in dwaas gedrag, zoals financiële misstappen (22:26-27), gulzigheid (23:6-8), dronkenschap (23:29-35) en luiheid (24:30-34). In deze lange leergang worden de dwazen gerangschikt naar hun goddeloos denken en doen. De jongeling begint als een naïeveling, de beste onder de dwazen, die aangesproken kan worden een keuze voor wijsheid te maken (1:4). Verwacht wordt dat hij of zij op de uitnodiging van de ouder en Dame Wijsheid positief zal reageren, met vallen en opstaan. Hij is onnozel en onervaren en is met gemak te intimideren en te

misleiden, en daarom geneigd het gemakkelijkste te kiezen in plaats van morele discipline (14:15). Het ontbreekt hem aan gezond verstand (7:7; 9:4; 21:11). De liefde van ouders en Dame Wijsheid sturen hem echter op het rechte pad (8:5; 9:4; 12:25), hoewel die liefde ook strenge discipline (de stok) inhoudt (10:13; 13:24; 22:15; 23:13-14; 29:15). Uiteindelijk heeft hij een innerlijke bekering nodig om de vrees voor de Heer aan te nemen en zich onder de goede discipline van wijsheid te schikken. Als dat niet gebeurt, groeit hij onherroepelijk uit tot een halsstarrige dwaas, die al in 1:7 wordt genoemd, omschreven als iemand die wijsheid, dus de vrees voor de Heer, verwerpt. Zolang er geen innerlijke ommekeer komt, hoort hij bij de goddelozen (1:22; 8:5; 14:18). Deze categorie van dwazen wordt met verschillende overlappende termen omschreven. Meest voorkomend wordt hij omschreven als een halsstarrig en dof individu (46 keer), een pervers en immoreel persoon (19 keer), een opgeblazen en arrogante figuur die op zijn eigen denken en doen vertrouwt. Hij is iemand die volledig in de banden van dwaasheid terecht is gekomen (6:22; 14:24; 17:10, 12, 16; 26:4, 5, 11; 27:22) en wordt met *dwaas* of *verharde dwaas* vertaald. Hij heeft geen ethisch inzicht en is onbehouden en onverbeterlijk (12:15; 15:5, 20). Als hij gecorrigeerd wordt, kan hij in woede uitbarsten (12:16; 20:3; 19:11) en spuit perversiteiten (10:8, 14, 18; 12:23; 15:2; 17:28; 19:1; 29:6, 11), tekenen van een arrogante en zelfverwaande houding (18:2; 26:12; 28:26; 30:32). Deze dwaas is een recidivist die telkens weer terugkeert naar het kwade (26:11). Dit soort dwazen groeien uit tot spotters (14 keer). De term duidt op apostasie: het openbaar beschimpen van het goede en oprechte geloof (14:6; 15:12; 19:25), de antithese van wijsheid (9:12; 13:1; 20:1). De spotter heeft geen plaats in de gemeenschap en hem erbuiten zetten is de beste remedie (22:10).

De verharde dwaas is in Spreuken een goddeloos mens, een moedwillige boosdoener. Vanaf het begin is het duidelijk dat de goddeloze dwaas crimineel van aard is. Hij is haastig om kwaad te doen, zelfs tot bloedvergieten toe (1:16; 6:18). Hij doet het met voorbedachten rade en voert het met een ziekelijk plezier uit (2:14; 6:14; 12:12, 20; 21:10). Zijn taal is pervers en bedrieglijk (8:13; 14:16; 15:28; 16:27). Samengevat, de dwaas die zijn hart heeft verhard (28:14), is diep in het kwade verzonken en is misdadig. Oordeel en dood staan hem te wachten (11:19; 21:12; 24:20). Omdat de meeste mensen niet gewelddadig overkomen, komt de vraag naar voren wat het belang is om de dwaas in zulke extreme termen te omschrijven. Het is mogelijk dat de grote meerderheid in een morele naïviteit leeft, en zoals Christus met ontferming over de menigte sprak als schapen zonder herder, zijn de meeste mensen bereikbaar met Gods wijsheid, al zal niet iedereen de vrees voor de Heer aannemen. Het is ook van belang de uitleg van de Heer in de Bergrede te overdenken waar naïeve en onnozele

gedachten en woorden op een diepere kwaadaardigheid wijzen. Wie zijn buur haat, is in feite een potentiële moordenaar, wie in gedachten een andere vrouw begeert, is een potentiële echtbreker (Matt. 5:21-30). Zonder de vrees voor de Heer kan het voor iedereen hopeloos fout gaan. De ironie van de dwaas is dat hij zo met zichzelf en zijn metgezellen is ingenomen, dat hij de bredere gemeenschap aan zijn laars lapt. Zondig gedrag is echter nooit een privéaangelegenheid, het raakt de naaste. Het advies is dan ook constant: wijsheid is nodig om het kwade te ontwijken en van zich af te houden (1:33; 2:12; 3:7, 29, 30; 4:14, 27; 6:24; 8:13; 14:16; 16:6, 17; 22:3 met 27:12; 31:12). Christus vraagt ons dan ook te bidden om verlossing van het kwade (Matt. 6:13).

Leven, dood en vergelding

In Spreuken hebben de keuzes die je maakt gevolgen. Woorden en daden lopen uit op een goed of een kwaad resultaat; dit mechanisme is in de literatuur omschreven als 'daad-consequentie'. Luiheid maakt arm, hard werk maakt rijk, een inzicht dat universeel wordt verdedigd, ook in het Nederlandse spreekwoord 'Zuinigheid met vlijt bouwt huizen als kastelen, maar luiheid mettertijd geeft luizen als kamelen.' In Spreuken is er echter een sterke ethische component, zoals in 10:4, waar het werk van de bedrieglijke hand arm maakt, terwijl de hand van de vlijtige verrijkt. Onethisch werk, waaronder luiheid, wordt in deze spreuk gekoppeld aan wie arm wordt, want de morele aard is doorslaggevend. Spreuken argumenteert daarom meer voor 'karakter-consequentie'. Niet alleen moet de persoon zelf met de gevolgen van zijn keuzes leven, maar er zijn sociaaleconomische, politieke en spirituele gevolgen die de medemens diep raken. God ziet het hart, het karakter, van de mens als goed of kwaad, vergeleken met een goede of slechte boom die of goede of slechte vruchten voortbrengt (Matt. 7:17-20). De Heer bestraft de hoogmoedige (16:5) en beschermt de rechtvaardige (10:3; 18:10). De kwaliteit van het aardse leven hangt af van de aard van de mens, niet alleen op materieel vlak, maar ook psychisch en geestelijk. De daad-consequentie gaat niet altijd op in dit leven, zoals Job, Prediker en Klaagliederen onderstrepen. Spreuken ziet echter verder dan het aardse leven en meerdere spreuken duiden op het leven na de dood. Gispfen verwijst naar een reeks spreuken als teken dat de wijzen meer dan een lang aards leven op het oog hebben (2:19; 4:13, 18, 22; 5:6; 6:23; 8:35; 10:2, 11, 16, 17, 28; 11:4, 19; 12:28; 13:14; 14:27, 32; 15:24; Gispfen I, p. 11). Wijsheid verdedigt dat er een oordeel moet komen om zaken recht te trekken (Ps. 73), want zonder oordeel over de innerlijke motieven van de mens heeft het weinig zin ethisch te leven. Wat men nu zaait, zal op zijn tijd geoogst worden. Gerechtigheid is een belangrijk concept in de Schrift en Spreuken geeft daar getuigenis van. De aard van retributie is dat het goede dat een rechtvaardige

denkt en doet, hem of haar met voorspoed zegent. De rechtvaardige zal vroeg of laat beloond worden, of nu gedeeltelijk, of na de dood volledig. Het kwade dat de goddeloze en verharde dwaas denkt en doet, kan als een boemerang op hem neerkomen. Maar zelfs al mag de goddeloze een tijdlang een bevoorrechte positie innemen, met materieel bezit (11:4), zijn ondergang is onvermijdelijk vanuit een eeuwig perspectief. De absolute van een oordeel naar leven of dood kleurt de wijsheid van Christus zoals de Bergrede illustreert (Matt. 5:3-12; 6:4, 14-15, 18-21; 7:1-2, 21-23).

- L.G. Perdue, 'Revelation and the Problem of the Hidden God in Second Temple Wisdom Literature', in: D. Penchansky en P.L. Redditt (red.), *Shall Not the Judge of All the Earth Do What Is Right?*, Winona Lake 2000, pp. 201-222
- F. Tempies, 'A Study of Poverty and Prosperity in the Book of Proverbs', thesis Dallas Theological Seminary 1980

Schepping

De theologie van Spreuken wordt verbonden met God als Schepper. Verwijzingen naar de reddingsgeschiedenis van Israël en zijn tempeldienst zijn hoegenaamd niet aanwezig. Het is de natuur en de menselijke samenleving die vele gezegden kleuren, een gebruik dat ook in andere genres voorkomt, maar opvallend in de wijsheidsliteratuur (Job, Prediker, Hooglied). Wolken, wind, regen worden figuurlijk gebruikt (11:29; 25:14, 23; 27:16; 30:4), water als een goede gave (25:15) en bron, fontein en rivier symbolisch voor liefde (5:15-16). Goud, zilver en edelstenen vertellen over de waarde van bezit, meer nog de waarde van wijsheid die groter is (3:14; 8:10; 16:16; 20:15; 21:1). De leeuw beschrijft de koning in zijn gezag en woede (19:12; 20:2; 28:15; 30:30) en staat voor de moed van de rechtvaardige (28:1). De dierenwereld verleent inzicht in levenslessen en het majestueuze van de schepping. Van de mier kun je een proactieve houding leren (6:6; 30:25), en van het mysterie van het instinct van de hagedis en de arend dat sommige zaken moeilijk te begrijpen zijn in hun glorie en schoonheid (30:19, 28). Vooral de menselijke samenleving, ingesteld door God, en hoe mensen met elkaar omgaan en op aarde met elkaar leven is een bron van inzicht in vele spreuken. Iedereen kiest een aards levenspad, wijs of dwaas, naar leven of dood. Dit is misschien wel het belangrijkste motief in Spreuken. Van de wijngaard van de luiaard kun je een les leren (24:30-34), werken in oogsttijd is met vreugde profiteren van de juiste tijd en omstandigheden (10:5), irriteren is als een kraan die constant druppelt (27:15). Een geheim knipoogje betekent bedrog en gevaar (6:13; 10:10) en van de manier waarop een overspelige vrouw haar mond afveegt kun je een les leren (30:20). Archetypische ervaringen die elk mens overkomen worden aan wijze lessen

gekoppeld; een liedje te zingen om iemand die in de put zit op te vrolijken is azijn op een open wond, het wegnemen van een jas op een koude dag (25:20); goed nieuws van een verre vriend of verwant is een fris glas water voor een vermoeid mens (25:25). De Bijbel is veel meer een boek van beelden en motieven dan abstracties en proposities (👁 Ryken, p. xiii). Het geeft aan Spreuken een universeel karakter in het gebruik van beeldende en symbolische taal vanuit de schepping en samenleving die iedereen kan herkennen. De spreuk wordt niet alleen gehoord, maar ook gezien en ervaren door de narratieve kracht van metafoor en vergelijking, is daardoor gedenkwaardig en hecht zich in het geheugen vast. De letterlijke betekenis van het Hebreeuws voor een spreuk (*masjal*) is *gelijkenis* in die zin dat een concreet en reëel beeld een dieper inzicht verduidelijkt. Belangrijk is dat voor de wijzen de wereld in en rond ons een leerboek is om de diepere zin van het leven te illustreren. Schepping en Schrift werken samen omdat beide van de Heer komen. Spreuken 3:19-20 met 8:22-36 spreekt direct van de HEER als Schepper van hemel, aarde en mensheid en verwijst naar God die universeel gekend mag worden in de schepping, die geïdentificeerd moet worden met de God van Israël, de Heer, in tegenstelling tot het polytheïsme van de omringende landen. Hij is de God die vanuit vormloosheid de hemel en aarde met pracht en vorm bekleed heeft, en die vanuit leegte inhoud geeft aan die vorm (Gen. 1:2-31). Die creativiteit is herkend in Wijsheid, die de vormloosheid van de naïeveling vorm wil geven en de wijze jongeling met kostbare inhoud en voldoening tracht te vervullen. In Spreuken is de schepping goed. Spiritualiteit is hier horizontaal, relationeel en ecologisch; de jongeling wordt uitgedaagd de schepping met inzicht te waarderen en van het kwade te bewaren.

- J.C.L. Gibson, *Language and Imagery in the Old Testament*, New York 1998
 P. Grelot, *The Language of Symbolism*, New York 2006 (oorspr. Paris 2001)
 L. Ryken, J. Wilhoit en T. Longman III (red.), *Dictionary of Biblical Imagery*,
 Downers Grove 1998
 D.J. Treier, *Virtue and the Voice of God. Towards a Theology of Wisdom*, Grand
 Rapids 2006

Het belang van leiderschap

Hoewel het boek tot elk kind en elke volwassene is gericht, en hoewel elk mens leiding moet geven aan zijn eigen wandel (1:5), is er een nadruk op het beleid van degenen die de gemeenschap besturen (11:18). Vanzelfsprekend is de politieke context in de tijd van Spreuken een koninkrijk met een koning en zijn hovelingen die geroepen zijn in oprechtheid te regeren; maar de toepassing is voor waar dan ook leiding gegeven wordt. Leiding geven is een

zaak van wijsheid (8:15-16). Salomo maakt dat duidelijk in zijn verzoek: *Geef dan Uw dienaar een opmerkzaam hart, om recht te kunnen spreken over Uw volk, om met inzicht onderscheid te kunnen maken tussen goed en kwaad* (I Kon. 3:9). Met koning Salomo als formele auteur en samensteller van Spreuken komt het aspect van leiderschap voortdurend aan de orde. Primair is dat wie leiding aan mensen moet geven, in huisgezin en gemeenschap, rechtvaardig moet zijn, en dat zonder aanzien des persoons (25:5; 29:4). Hij is betrokken in het welzijn van de arme die vaak onrecht ervaart (29:14), en stelt de goede en oprechte burger op prijs (14:35; 16:13; 22:11, 29). Het welzijn van de onderdanen ligt dus in de hand van de leider die het goede van het kwade kan onderscheiden (20:8, 26; 25:4-5; 29:4). In die zin is de leider de vertegenwoordiger van God zelf (16:10; 24:21) en is hij aangesteld in een machtspositie om Gods wil uit te voeren (25:2, 6; 30:31). Zijn troon is een plaats van recht en oordeel en woede over het kwade (14:35; 16:14; 20:2, 8, 26), en ook een plaats van mysterie (25:3) en daarom een plaats waar de onderdaan op zijn hoede moet zijn geen verkeerde beslissingen te nemen (23:1-3; 24:21; 25:6). Ten slotte is de rechtvaardige koning ook een genadevolle leider (16:15; 19:12; 20:28) die de gewone man tot zich trekt (14:28). Daartegenover staat de harteloze en onrechtvaardige koning die zijn machtspositie misbruikt (16:12; 28:15; 29:2, 4, 12). Dit enigma dat het kwade toch aan de macht kan komen staat altijd onder het mysterie dat God als oppermachtige koning het goede of het kwade in Zijn handen heeft (21:1). Niet alles wat machthebbers beslissen en hoe geschiedenis wordt geschreven wordt verklaard, vooral niet de realiteit van tirannie. Uiteindelijk is goed leiderschap in Spreuken niet een zaak van betere organisatie en management, maar bovenal een ethische zaak van rechtvaardigheid en barmhartigheid, van waarheid en genade (👁 Hall). Elke troon steunt op die pilaren (Ps. 89:14; Joh. 1:17).

J. Hall, *Solomon's Divine Arts of Ethickes, Politickes and Oeconomicks, that is the Government of Behavior, Commonwealth and Family. Representation of Proverbs, Ecclesiastes and Song of Songs* (The Pilgrim Classic Commentaries), Cleveland 1991 (oorspr. 1609)

Spreuken en het Nieuwe Testament

Wijsheidsliteratuur als onderdeel van de zelfopenbaring van God in het Oude Testament spreekt over wijsheid als een attribuut en vaardigheid van God in schepping en redding. God heeft in wijsheid de hemel en aarde geschapen (3:9-20), is de uiteindelijke bron van wijsheid (1:7; 2:6; Job 28:23), en Dame Wijsheid is innig verbonden als een dochter van God (8:30). Alle werken van God, als Schepper en Verlosser, zijn in wijsheid eerst doordacht en dan